

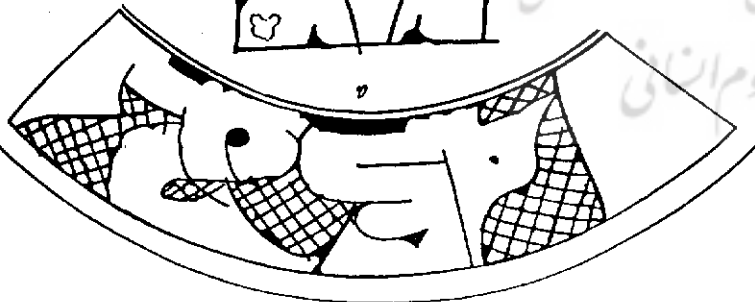
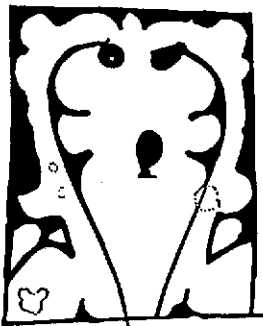
خط کوفی تزیینی بر روی ظروف سفالین

۲

ترجمه و تلخیص: پ. برزین
از مقاله س. فلوری در کتاب «هنرهای ایران»

حال دومرتبه بایران برمیگردیم و ظروفی را در همین دوران ملاحظه میکنیم که ظروف «کبری» نامیده میشوند و اکثراً از نوع ظروفی هستند که در «پاسکند» و «آق کند» یافت میشوند و اینها از نظر تاریخ متعلق به ماقبل قرن یازدهم میلادی هستند. در این ظروف است که بهتر از هر دسته دیگر میتوان سیر تکاملی رسم الخط کوفی را تعقیب کرد. وسایل ننگ تیزی که متخصصین در تزیین ظروف خود بکار میبرده اند آنقدر ظریف و دقیق بوده که توانسته کلیه جزئیات ریز یک تصویر یا منظره ای را مجسم سازد و با رسم الخط را تزیین کند درحالیکه اگر فرض کنیم این صور، اول نقاشی میشده باید بدانیم که نقاشی در درجه اول بموضوع رنگ اهمیت میدهد تا دقت در ترسیم. (شکل ۹)

اشخاصی که تحول تدریجی رسم الخط تزیین نشده کوفی را مطالعه میکنند می بینند که در قرن دوازدهم تا سیزدهم میلادی انواع رسم الخط روی ظروف، بر اساس اصطلاح علمی نبوده است و شاید بشود گفت که تاحدی شکل اصلی خود را از دست داد و البته همین دوره را باید مبداء تکامل تدریجی رسم الخط کوفی شناخت زیرا رقابتی که بین نویسندگان و خوشنویسان بوجود آمده بود سبب گردید نوعی رسم الخط که بعدها نسخ نامیده شد آغاز شود. و ما امروز آنرا بر روی عمارات، از اوایل قرن یازدهم میلادی باین طرف مشاهده میکنیم و هنرمندان این فن از همان اوان متوجه رسم الخط کوفی شده اند تا بتوانند حالت یکنواختی سابق رسم الخط را از بین برده و آنرا بصورت جدید بخصوص در کلیه چیزهایی که برای دولت نوشته میشد و جنبه رسمیت داشت معمول سازند.

شکل ۹

سه برکه دور یک مرکز میگردند و این مرکز بصورت یک بوته گل تزیین شده و دارای ساقه های متعدد است. طرز حرکت خطوط در زمینه صاف و همچنین عمق آنها نشان میدهد که از اول ترسیم شده است و چنین نمونه خوبی را از خط کوفی ساده بندرت میتوان در دوره های بعد که رسم الخط کوفی پیشرفت کرد یافت

۴ - رسم الخط کوفی شاخ وبرگ دار - قدیمی ترین نوع

این رسم الخط بر روی کاسه‌ای که در ری پیدا شده است دیده میشود. (شکل ۱۰) درباره تاریخ قطعی این کاسه نمیتوان بجز آن چیزی گفت ولی شاید بتوان تاریخ چند سال قبل از قرن نهم میلادی را برای آن منظور کرد و بدنبال همین تاریخ است که انواع رسم الخطهای حکاکی شده بر سنگهای مقابر در ایران مشاهده میشود.

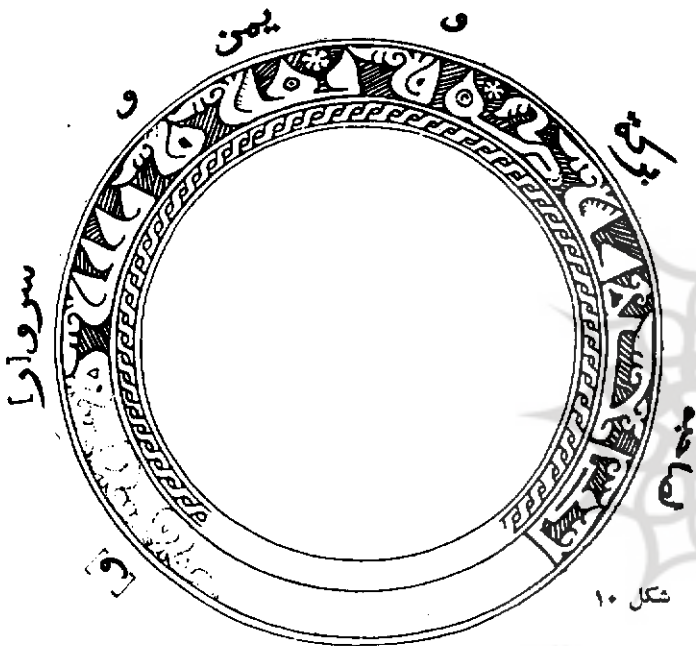
متأسفانه این نوع آثار حقیر و ناچیز از انواع هنرهای ظریف که از نظر کشف تاریخ و قدمت هنر بسیار مفید هستند از نظر سیاحت معمولاً دور میمانند و کمتر کسی است که با آنها توجه کند ولی خوشبختانه اکثر اینها تا امروز بخصوص در مناطق مرکزی ایران هنوز موجود است چه کلماتیکه بر شکل شماره ۱۰ دیده میشود عبارتند از برکة - لصاحبه - سرور - یمن کلیه حروف الف . ح . ر . ل . ن . ه . و شکل گل وبرگ تزئین شده‌اند و هرگاه آنها را با کلمه برکة که بشکل خاصی در (شکل ۸) (در شماره هفتم مجله هنر و مردم) تزئین شده است مقایسه کنیم باختلاف قابل ملاحظه آنها بر میخوریم. در مورد این شکل بخصوص سه حرف ر . ن . و ، قابل ملاحظه هستند که دارای انتهای عجیب بشکل دم برخاسته میباشند و قسمت فوقانی شکل کاملاً تزئین شده و حال آنکه قسمت تحتانی آن خالی مانده است. گمان میرود هنرمند خطاط تعهد داشته که فواصل خالی بین حروف و کلمات را بجای آنکه بیاراید فقط بوسیله موازی یا مورب منقوش نماید.

یک کاسه از یاسکند (شکل ۱۱) نشان میدهد که در تزئین ظروف تاچه اندازه سعی میشده که دارای هم‌آهنگی باشد و بخصوص نشان میدهد فاصله‌ای که کلمه یمن بوجود آورده است چگونه تزئین شده است.

بین رنگ روشن حروف و زمینه تیره ظرف تضاد زیاد وجود دارد و بطوریکه در وهله اول این تضاد بیچشم میخورد ولی هنرمند خطاط در عین حال سعی کرده است که حاشیه داخلی کلمه را بوسیله اشکال گل مانند تزئین کند. سفال سازان قدیم سعی میکردند که محل تزئین را صاف‌تر از سایر نقاط در بیاورند و بخصوص این نکته در نظر بوده است که هنرمند در ایجاد حروف منحنی آزاد باشد. البته از ظروف باستانی آثاری هم وجود دارد که رسم الخطهای تزئینی آن متعلق به هنرمندان واقعی نیست و دانشمندان باستانشناس باید توجه داشته باشند که فریب اینگونه آثار را نخورند.

در نیمه دوم قرن دهم تزئین رسم الخط کاملاً با نقوش اسلامی مخلوط گردید، بطوریکه نسبت به رسم الخط قرون اولیه تفاوت بسیار یافت و این تحول در قرن یازدهم بمنتهی درجه خود رسید تا این تاریخ خطوط مختلفی بخصوص بر روی کاسه‌ها میتوان یافت و این رسم الخطها را بعنوان نمونه‌های

مشخص و مستدل میتوان شناخت. (شکلهای ۱۲ و ۱۳) روی یکی از این کاسه‌ها (شکل ۱۳) اشکال عمودی مورب و یامنحی در اول و در انتهای حروف دیده میشود و این اشکال بطرز قابل ملاحظه بوسیله گل تزئین شده و حروف و کلمات طوری منقوش گردیده است که تا حدی میتوان آنها را برگ مو تشبیه کرد حتی اشخاصی هم که نتوانند جمله و یا حتی يك کلمه را بخوانند هم آهنگی و آرامش قابل ملاحظه را میستایند و بخوبی درک میکنند که کدام حروف سنگین تر و کدام سبک تر و نرم تر هستند - کلمات طوری نقش شده که تزئین کلی کاسه را با زمینه آن هم‌آهنگ ساخته است. ممکنست عبارت کوفی منقوش در این

شکل ۱۰

شکل ۱۱

مورد بعضی‌ها ایراد داشته باشند ولی چون این کلمه اصطلاح شده است لذا ماکاری نداریم که این اصطلاح با اصل موضوع میآید یا نه. جمله‌ای که بر روی این کاسه دیده میشود عبارتست: برکة ویمن وعز ونعمة وسرور. لصا (حبه) حرف ع در کلمه عز ونعمة باید بخصوص مورد توجه باشد حرف اول کاملاً بازست و طرز حرکت ع را در اول کلمه نشان میدهد حال آنکه ع در کلمه دوم حرکتش متفاوت و از نظر رسم الخط عربی و فارسی حرف وسط نامیده میشود. دنباله‌های حروف ر. ز. ن. و او در این جمله نقش مهمی را در زیبایی و در عین حال در هم آهنگ ساختن کلمات و نشان دادن فاصله بین دو کلمه

شکل ۱۲

شکل ۱۳

بعهده دارد در صورتیکه انتهای این حروف شکل منحنی یا مورب بخود نمیگرفت فاصله زندهای بین حروف افقی ب و ه و ی بوجود میآمد که مسلماً لطف اصلی رسم الخط را از بین میبرد، ولی در این جمله دو کلمه درست نوشته نشده است مثلاً اول حرف ر در کلمه سرور کشش افقی ندارد و حرف ر در کلمه برکة و همچنین حرف ک در همین کلمه بطرز دلخواه تحریر نگشته‌اند. هر گاه نوشته این کاسه را با دقت بیشتر از نزدیک نگاه کنیم می‌بینیم که تزیین بعضی از قسمتهای آن دقیق نیست. برکة درست راست نوشته شده و اشتباه در این کلمه در آخر حرف ر و همچنین در گردن حرف ک مشاهده میگردد البته باید اذعان کرد که نویسندگان خطوط ظروف سفالین گاه ناچارند علی‌رغم میل خود بشکل منحنی ظرف توجه بیشتر نمایند.

کاسه دوم (شکل ۱۳) دارای رسم الخط بی پایه است نوع رسم الخط و تزیین هر دوی این کاسه‌ها از نظر ارزش پست‌تر از کاسه‌ایست که در موزه شیکاگو دیده میشود و چون کاسه دوم از نظر فن رسم الخط بشکل کاملاً متفاوتی تحریر شده لذا باید با دقت بیشتری بدان توجه کرد - علت اصلی اختلاف رسم الخطهای روی این دو کاسه را در درجه اول باید از تفاوت زمانی آنها دانست، در مورد کاسه دوم حتی اشخاصیکه بفن زیبایی از نظر هنر و یا فن رسم الخط آشنا نباشند میتوانند بعدم هم آهنگی بین حروف و کلمات پی ببرند. کلمه برکة در اول جمله در واقع میتواند مؤید نازیبائی سایر کلمات و جمله بطور کلی باشد مثلاً بعد از حرف ر که پایان آن خیلی محکم و زمین‌هاش عالی است حرف عمودی ک دیده میشود که بسیار نامناسب بحرف ه چسبانده شده و نحوه اصلی چسباندن دو حرف را که در رسم الخط مرسوم است تغییر داده و شکل نامناسبی همراه بایک اندازه نامناسب برای آن منظور کرده است. حرف بعد و او است که آن نیز بسیار سنگین و بدون لطف چون مانند حروف ماقبل خود تحریر شده محرر گاه سعی کرده است که ابتکاری از خود نشان بدهد ولی این ابتکار بعلت عدم تجربه نتیجه زشت داده است. کلمه دوم در این جمله یمن است که حرف ن آن شبیه حرف ه آخر در لغت چهارم یعنی نعمة میباشد. کلمه پنجم که احتمالاً تقلید بسیار زشتی است لغت بقا میباشد و بالاخره لغت آخر لصاحبه اصولاً از نظر خطاطی مربوط بسبک دیگر میشود و معلوم نیست خطاط بچه دلیل آنرا در اینجا بکار برده است. با در نظر گرفتن کلیه این جزئیات و حقایق، کوچکترین تردیدی نمیتوان داشت که این کاسه و رسم الخط آن مربوط بقرن دوازدهم میلادی است و از نظر مقایسه آنچه را مربوط بسالهای ماقبل آن میشود نمیتوان با این دو کاسه همانند دانست.

۳ - رسم الخط کوفی با تزیینات مداوم - این نوع خط کوفی که هم افقی و هم عمودی تزیین یافته بخصوص تمام کلمات بشکل گل درآمده است بسیار زیباست و بقول A.H. Christio

قدرت حروف و سادگی متن ایجاد میکند و این تضاد، ناظر را دروهله اول متوجه خود کلمات میسازد.

بایروی از این اصول نظیر همین نوع تزئین روی کاسه‌ای (شکل ۱۴) دیده میشود که اگرچه زیبایی نقش روی آن باندازه نقوش روی سنگ محکم و جالب نیست ولی بنوبه خود از نظر اشاره بتاریخ قابل ملاحظه است این نوشته کاملاً

کاملترین نوعی است که تا بحال طرح گردیده. نظر نامبرده در واقع بسیار صحیح است و این نوع تزئین علاوه بر ظروف سفالی، تا بحال بر روی سنگ هم دیده شده است ولی باید گفت که نمونه‌های آن روی ظروف سفالین بسیار نادرست. (شکل ۲ در شماره هفتم مجله) زیبایی اصلی این خط درهم‌آهنگی حروف و حرکت آرام ساقه‌هاست که يك تضاد قابل ملاحظه بین

بَرَکَةٌ وَ لَمَّا وَ سَمَاءٌ وَ لَعْنَةٌ

برکت و عزم و نعمة

وَسُرُورٌ وَ سَعَادَةٌ وَ سَلَامَةٌ

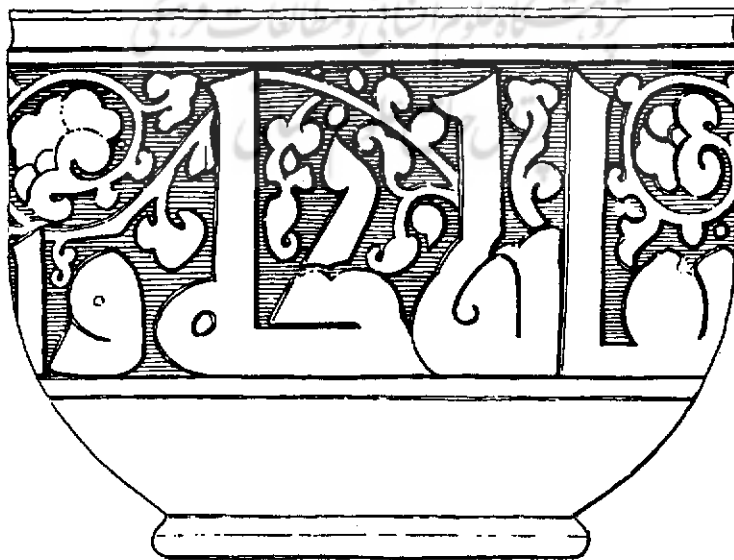
و سرور و سعادت و سلامت

و لَعْنَةُ كَاتِبِهِ

و بقا لصاحبه

شکل ۱۴

شکل ۱۵

کاسه دیگری که (شکل ۱۵) نمونه‌ی عالیترین انواع ظروف سفالین پیشرفت کرده‌ی ایرانیست کاسه‌ایست دارای دیواره‌های باریک که با حروف زیبایی بسیار نرم تزئین و لعاب داده شده است. کلمات روی کاسه که تنها وسیله آرایش آن بشمار میرود با دقت خاصی پشت دیواره گذارده شده است. حروف عمودی بدون حرکت ولی قسمتی از حروف افقی بشکل گل، طوری درآمده است که توازن کلمات در نگاه اول بچشم میخورد. (شکل ۱۵ - ب) در این کاسه دیده میشود که کلمات دارای حرکت است ولی واوهای کلمات خیلی ساده و بدون تزئین نقش گردیده بنابراین نمیتوان آنرا بدوران ماقبل قرون دوازدهم تا سیزدهم میلادی نسبت داد، شاید خطاط خواسته است ابتکاری از خود نشان بدهد و شاید بشود گفت در صورتیکه واوها تزئین میشد حرکت قابل ملاحظه کلمات از بین میرفت. از طرف دیگر حروفی که معمولاً کشیده میشود همچین حرکت منحنی کردن حرف ک که معمولاً در همه جا بیک شکل دیده میشود روی این کاسه بصورت جدیدی توجه انسان را جلب میکند.

دورادور کاسه را گرفته است و از نظر فن و تکنیک مربوط است بخانواده سفالین Champlévé و در حالیکه در شکل‌های ۱۲ و ۱۳ فاصله بین حروف بوسیله الوان مختلف رنگ آمیزی شده است. در شکل ۱۴ ملاحظه میکنید حرکت حروف چه افقی و چه عمودی دارای هم‌آهنگی قابل ملاحظه است. متن شکل ۱۴ بلندترین جمله‌ایست که برای آرزوی سعادت در حق کسی، بر روی ظروف سفالین دیده میشود و کلمات آن عبارتست از برکت و بمن و عز و نعمه و سرور و سعادت و سلامة و بقا لصاحبه و هرگاه کلمات اصلی را که در این نوع آرزوها مشاهده میشود در نظر بگیریم می‌بینیم که فقط سه کلمه دولة و عظمة، اقبال حذف گردیده است.

در مورد این عبارت این حقایق را باید در نظر گرفت مثلاً حرف ع در کلمه عز همانند حرف ع در کلمه نعمه است و یا مثلاً های آخر و دال منحنی سعادت بیک شکل درآمده‌اند و همینطور است الف بقا و قسمتی از لام لصاحبه. در عین حال ۸ عدد واو ساده باید قابل ملاحظه باشد زیرا این واوها حرکت بلند افقی ندارند و در نتیجه بخطاط اجازه داده‌اند که محل بیشتری برای تزئین سایر حروف داشته باشد.

شکل ۱۵ - ب

